

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 50 (1964)

Artikel: Solituds : poesias d'ultramar 1950-1960
Autor: Maissen, Augustin / Maissen, Alfons
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882002>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 06.05.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

SOLITUDS

POESIAS D'ULTRAMAR 1950—1960

DA AUGUSTIN MAISSEN

Reflexiuns e ponderaziuns litterarias

DA ALFONS MAISSEN

University of William & Mary
Primavera 1968

SOLITUDS

POESIAS D'UTRAMAR 1880-1880

DA AUGUSTIN MAISEN

Reflexions e pensamentos literarias

DA ALFONS MAISEN

SOLITUDS

POESIAS D'ULTRAMAR 1950—1960 DA AUGUSTIN MAISSEN

Westward on the high-hilled plains

Where for me the world began . . .

A. E. Houseman (1859—1936), A Shropshire Lad

Ei dev'in temps ch'il mund calava

Ei dev'in temps ch'il mund calava,

en Foppa, o sils praus e cons,

gl'affon leu tuts ils beins anflava,

igl egl vev'aunc negins engons . . .

Savevel nuot ch'ei dett' in Cuera,

mirond el clar della damaun . . .

Per mei mav'ei encunter sera

davos il nas dil grep Mundaun . . .

Al sid, leu stev' il Pez la Pala,

«la fravgia» dil favugn savens . . .

Al nord vesevel jeu la «scala»

che mav' a tschiel, si tras Salens . . .

Lu, tuttenin' hai dau scurlada,

ed jeu cul mund sun staus carschius,

ina cardientsch' ei spert curdada,

il malruaus ei spert naschius . . .

Ei dev'in temps ch'il mund calava,

en Foppa, o sils praus e cons,

gl'affon leu tuts ils beins anflava,

igl egl vev'aunc negins engons . . .

Universitad de William & Mary

Primavera 1960

Jeu laschel encrescher pils quater zenns

(Ina canzun)

Jeu laschel encrescher pils quater zenns
dil vitg natal,
ch'jeu erel disaus de tedlar schi savens,
vibrond lur tuchiez tras la tgeua val,
la tgeua val!
Jeu laschel encrescher pils quater zenns
dil vitg natal!

Seregordel aunc bein ch'ei clamavan fervents
a mi comiau:
«Qual seigi tiu tierm ella rosa dils vents,
romontschs ei tiu stigma, e quel has artau,
e quel has artau!»
Seregordel aunc bein ch'ei clamavan fervents
a mi comiau!

Jeu quetel d'udir aunc adina quels tuns
en miu dadens,
regalan marclond il miu cor cun lur duns:
«O tuorna silmeins a casa, murents,
a casa, murents!»
Jeu quetel d'udir aunc adina quels tuns,
en miu dadens!

Nova Helvezia en California 1956

Tut persuls, e quei la sera

Tut persuls, e quei la sera,
suentar mia tarda tscheina,
mirel jeu cun stauncla tschera
viaden en la fueina — —
E miseria mei surmeina . . .

— «Mia veta fuss cumpleina!» —
Aschi nov' aunc la fimera,
less, — strusch anfla ina geina
tras la tgaminada nera — —
— «Dat ei ina glisch ch'ei vera?»

Pront ei cufla, dat fughera,
ils barcuns fan ballabeina,
quei ch'in toc burniu aunc era,
ei uss flomma — — e sereina
mi' egliad' ensi semeina . . .

Camona dils Alpins

Sierra Nevada de California 1957

La canzun che mia mumma . . .

La canzun che mia mumma
vev' a mi da pign cantau,
sundel loschs de dir, ch'insumma
mai zacu hai emblidau . . .

Quasi staus en mintga tiara,
hai empriu en novs idioms
las canzuns d'amur, d'uiara,
ch' han tagliau mes vegls ligioms . . .

Mo en dis de grond' avira,
d'abandun, per sedustar,
della mumma sia lira
spert entschiet hai a cantar . . .

La canzun che mia mumma
vev' a mi da pign cantau,
ha puspei, e quei *in summa*
l'olma mia consolau . . .

Sacramento de California 1956

Nuestras vidas son los ríos
Que van a dar en la mar . . .

Jorge Manrique (1440—1479),
Coplas por la muerte de su padre

Da pign, dil temps cu mia mumma

Da pign, dil temps cu mia mumma
prendeva mei al dutg dell'acla,
che vivs ruclava dalla tuma
en spir cristagls e senza macla:
cheu ponderavel jeu: «tgisa, —
con lunsch quell'aua po fugir?» —
E mumma scheva: «ella va . . .
sto tochen alla mar currir!» —
— «Ai, tut quell'aua» — miu sinzur —
«vi jeu in di ir a mirar,
cu jeu sun gronds vi far quei tur,
lunsch vi suls cuolms mon alla mar,
la mar, la mar, la mar . . . »

Daditg ei mumma id'en fossa,
ed jeu sun uss in tozzel onns
egl jester, lunsch naven da nossa
cas' e cuort dils perdavons . . .
Sun cheu sper quella tresta mar
che sparta mei dals giuvens dis,
cu jeu tedlavel il cantar
dil dutg che gneva giud parvis . . .
Schischend el cauld sablun rivaun
cupidel en vagrant semiar —
In nibel alv mei aulza plaun
tras l'ari' a casa, sur la mar,
la mar, la mar, la mar . . .

Peninsla della Plontaziun Mediana
Williamsburg en Virginia, 1960

Las criuas, virginalas auas

(Las forzas de nies flum il Rein)

Las criuas, virginalas auas
hai gia schigiau cu mumma mava
sper riva, ed en freidas, blauas
buolas mes pigiuts bugnava:
Che jeu sentevel grondamein
las forzas de nies flum il Rein . . .

Sco mat de cuolm semiond sils aults
de Breil udevel sinfonias
ch'ils dutgs fagevan cun lur saults
e siglioppems de melodias:
Che jeu sentevel grondamein
las forzas de nies flum il Rein . . .

Cu jeu gidavel en las resgias
leu nu' ch'il bab haveva lenna,
las auas buoras sco las bestgas
permiez tagliavan, — sc'in'enzenna:
Che jeu sentevel grondamein
las forzas de nies flum il Rein . . .

Pli tard, egl jester vi sur mar,
quels tschallatems han mai tschessau
de mei a casa carmalar —
«Ti vuls turnar!» ha ei clamau:
Che jeu sentevel grondamein
las forzas de nies flum il Rein . . .

Sil bastiment Amerigo Vespucci

Panama—Genua, calonda settember 1957

SOLITUDS—POESIAS D'ULTRAMAR

Emprova d'interpretaziun

DA ALFONS MAISSEN

L'explicaziun d'ina poesia ha buca gl'intent de vegnir a fin, d'arrivar a sligiazions definitivass. Biarass nianzass restan beinduras, secund il caracter dell'ovra nunsligiadas. In vacuum sefa valer denter poet e lectur. Denter ils dus s'intermetta magari il nausch e temiu um critic, il critic litterari. Quel vegn plitost giavischaus dal lectur che dal poet ni scribent. Il poet va mo d'accord cun ina capacita de critic, cun in'autorita. Denter plirs della plema gitta denton strusch dus che s'accordan, e lass differentass sligiazions e nianziassions van segir era buca adina a prau cull'idea dil poet sez.

Sper seriusass emprovas de contonscher objectivada, munglass il critic era haver la curasscha de s'exprimer personalmein si'emprema idea, sia inspiraziun independenta suenter la lectura e studi profund. De gronda impurtonza ei il contact cun il poet. Ei dat lu segiramein meins sviadas d'interpretaziun. Il poet interpellau sa denton era vegnir en perfetg, rispunda mo cun schanetg e cun adatg. Forsa cun malaveglia vegn el pertscharts de detagls e de concepziuns buca pli presentass agli, ch'eran vegni dal subconscient. En in dialog denter poet e criticher sai dar muments nua che omisdus lain dar l'arma. Tochen cheu e buca pli lunsch. Vegnir a fin cull'explicaziun fuss ton sco la fin della poesia insumma.

EI DEV'IN TEMPS CH'IL MUND CALAVA. — Questa poesia lubescha en certs detagls pliras explicaziuns. Ils nums de cuntrada e l'imaginaziun giuvenila della formaziun toponomastica ein associadas cun autras impressiuns davart il poet ed il critic, cun fatgs de divers decennis, cun autras enzennass e relaziuns.

La vesta ch'in affon domina ei restrenschilda! Ina spassegiada tochen dado il vitg, siper ina spunda tier in casti, representa per el distanzass nundetgass. Pér experienzass novass arvan esch

e porta a paregliaziuns pli vastas e glienadias. Cuera, la capitala, ei mo enconuschenta de num. Il grep dil Mundaun, confin encunter sera, il Pez la Pala encunter sid. Enteifer quei spazi aviarts agl entelleg affonil ei era il spazi per igl *ingon* restrenschius. Tochen quels extremis loghens tonscha l'egliada, mo buca culla presenza corporala. Ils nums *Pez la Pala* e *grep Mundaun* appartegnan al vocabulari affonil, ed applicai ella poesia enstagl dellas denominaziuns usitadas *Pez Mundaun* e *Pala de Tgiern*. Il grep pér dat alla cupla dil cuolm la caratteristica. Il plaid grep s'associescha per il critic cul renomau Nas dil Mundaun, ch'ei de medema urdadira dil Grep ni Crap Sevguin, da tschella vart della vallada. Alla fantasia affonila impressionescha en emprema lingia la part la pli evidenta e ferma, che vegn prida per igl entir, il Nas ch'ei veseivels al viandont gia da Cuera, da Domat, da Trin, da Staderas. Dapertut il Nas dil Mundaun che resorta!

Il lectur e critic vegn era a sedumandar tgei ch'il poet manegi cun la «scala» che mav'a tschiel, si tras Salens... Tgei vul la «scala», tgei Salens dir? La plaunca teissa che va a Glion, odem Sontga Clau, en cugn siado tras las aclas Paterscheunas su e sut piarda anetgamein la vesta a Salens, in bein puril sin in cuort calcogn. Gest avon Salens, denter dus uauls che setuccan quasi in l'auter en cugn, sesiara per igl autur la scala s. Giachen. Leu cala la vesta, leu entscheiva il tschiel, demai la egliada finida. L'explicaziun digl interpret entscheiva en quest liug a sedifferenziar da quella dil scribent. Medemas impressiuns ed acziuns han tschaffau omisdus, mo sparti da pli ch'in decenni, cun relaziuns diversas. Culla scala encunter tschiel, mein nus, sco interpretader, autras vias, associein ella cun autra visiun e maletg, numnadamein cun il trutg stretg en ziczac che meina spuretgamein viasi encunter Salens. Aunc pli prosaica ei ina secunda explicaziun de quei term «scala». Circa 200 m sut Salens e la gronda menada dil trutg enviers sera, ei la teissa spunda spartida d'in ault mir e permiez quel si ina scala-crap che nus stuevan montar cun ses aults scalems. Quels ein engraviai en nossa memoria sco liug de paus, sco scala vera e marconta in tierm. Varcai quella cun nossa comba cuorta d'affon che mava aunc strusch a scola, dev'ei sil davos scalem, ni sil mir ina pussada dals emprems strapazs de viadi, schegie che la tiarza part della via a Ladir, per nus il final, fuva pér Salens. Mo leu

era buca raschienen de far in paus. Il tgaun avon casa, e cussadents da lezzas uras buca gest ils pli cordials, impedevan la pausa.

Per igl explicader sa il plaid «scala» s'associar cun l'entira sdrema runcada de Paterscheunas su e sut denter dus uauls, cun lur trutgs en ziczac e rovens che fan scalems, imaginaziun che corrispunda en in grau cun quella digl autur della poesia. Mo era l'esistenza della scala-crap el mir sut Salens che resta activs. Con pli sempel e bi, mo era pli imaginativ ei l'idea dil cugn viasi en péz encunter tschiel, la scala s. Giachen el siemi dil vegl testament, forse patertgond alla via s. Giachen el firmament, forse vid vias de pelegrinadi medieval che mavan sur tiaras vi en in cugn per sereunir en in gries cordun enviers il sanctuari de Santiago de Compostela en Galicia.

Igl autur scriva: la «scala» che mav'a tschiel, si tras Salens... Leu vul el schar calar il mund, leu ei la fin della scala che pegl'en il parvis. Pli lunsch po l'imaginaziun affonila buca tonscher. Il *tras* ei cheu per si *via* Salens, enviers Salens. Per nus, sco critic, e cumpigliaus cun medems patratgs, sa Salens mo esser ina staziun per arrivar sur Acla rodunda ed il Plaun grond a Ladir, il parvis e cucagna tochen che in bien aug e buna onda vivevan e salvavan nus entiras stads sco pigns prencis.

Ins vesa co igl interpretader de questa poesia patratga pli realmein, enquera sligiazions che stattan bein el quader general, mo che reflecteschan in temps e relaziuns buca vividas digl autur sez. Ladir saveva esser per lez mo in refugi de semplas vacanzas, buca cumpigliadas culla veta de pur sin prau e prada, cuolm ed alp. Da Glion anora era Salens la fin imaginada. Il critic ha denton il dretg e l'obligaziun d'encurir seriusamein suenter pusseivladads d'interpretaziuns. Igl ei ina intermediaziun denter poet e lectur, ina separticipaziun alla creaziun e l'expressiun poetica. Mo quel che ha negin senn per poesia risguarda seriusas emprovas d'explicaziuns per sviaziun e nunsenn.

Sche nus lein tschintschar aunc ina gada della *scala che mava tocca tschiel*, sche valess per il critic la fin de quella *Ladir* cun sia bellezza vesta, cun si'aria fina, cun las aclas, cuolms, alps ed il magnific Vorab. Senza Ladir, la veta idillica e purila ensemen cun igl aug Fidel e l'onda Fausta, fussen ils frequents viadis dalla schinumada via de Salens siadora (per

differenziar quella culla senda de Sitgets viers Ruschein) mai vegni fatgs, e Salens maina s'ignivaus en nossas memorias, e Ladir cun siu cuntorn vess mai giu gronda impurtonza en nossa veta.

Ina differenza alleghein nus aunc ina gada. Il critic ei vivius en quest ravugl d'in temps ch'ils parents vivevan aunc sigl ault della spunda, ferton ch'il sribent dellas poesias ha stuii se-cuntentar cun contacts secundars, ed aschia ina posiziun pli libra da grevezas.

Il lectur vegn probabel a bagatellisar nossa stenta d'explicaziun litteraria. L'idea ch'ins astgi buca sflurir ina poesia ha ses confins. Dil reminent vein nus gnanc tangau il problem central, ni explicau tgei ch'il poet manegia cun certas expressiuns sco *engon*, forse desideri, embrugl, secuglienada leuora el grond mund. Igl intent primar de nossa emprova ei de mus-sar cheu co las interpretaziuns sedifferenzian ina da l'autra considerablamein senza enconuscher da rudien la situaziun, senza in stretg contact cul poet sez. Secapescha che la poesia fa impressiun era senza explicaziuns.

JEU LASCHEL ENCRESCHER PILS QUATER ZENNS. — Sche nus vein giu ell'emprema canzun muments visuals d'in horizon restrenschiu che erumpan silsuentel el lontan, ein cheu ils tuns dils zenns che ligian spirtalmein ils spazis d'origin e dil lontan in cun l'auter. Ils tuns dils quater zenns della patria ein fermamein s'ignivai egl intern digl emigrau. En muments persons e predestinai sederschan els viaden e semischeidan cul niev tuchiez ch'igl emigrant teidla lunsch naven egl jester.

Il poet regorda lu pli e pli precis dil tuchiez, gie cunzun dils ferms tuns de comiau, la davosa gada avon la partenza. E quei davos tuchiez fuva staus plein penetraziun, quel veva giu in'enzenna profetica. «*Quei seigi tiu tierm della rosa dils vents, romontschs ei tiu stigma, e quel has artau!*» — Quels tuns ein grevs e significonts! — per in comiau e viadi senza exacta mira. Il tuchiez vibrescha tras l'aria viado el zuppau dil futur. Nua betta il destin, sin tgei vart? La rosa dils vents dat la direcziun, ei il det de Diu, il tierm, mo era il bratsch prolungiu per la retenida, per il liug de nova dimora ed entschatta. Mondì tut scoi vegli e possi: il *stigma*, la noda-casa resta nudada sil frunt, la viarva e tempra retschevida dals babuns ei marcada per adina; la gronda

ierta vegn buca ad untgir per la iniula dalla persuna. Ils terms *rosa dils vents, stigma, tierm* etc., siaran e slargian el medem temps ils patratgs. La noda-casa sfunsada tochen el maguol dell'ossa ceda era buca ad influenzas exteriuras. La vusch forza vegnida brausla per temps, miera mai dil tut. Ei drova il mument adattau per ch'ella selevi a nova forza. Sch'ella tschessass dil tut, fuss quei ton sco de vuler fugir dall'atgn'umbriva. Era sch'il temps ha marclau senza cal, era sch'ils suns della tiara, della patria duessen tschessar per gronds tschancuns dagl intern, dil tut queschan els mai. Suenten onns, en ina certa vegliadetgna e situaziun dell'olma tuornan els e marclan pir che mai: «*O tuorna silmeins a casa, murents!* — Nova veta rocلا stinadamein sur plaids e giavischs. Forsa eis ei la finala memia tard de turnar. La grazia dil bien mument ei buca vegnida enconuschida a temps. Lu s'entupein nus culs vers d'Alfons Tuor che di: «*Mo va ord patria, sur la mar, en prighels nunspetgai: Ti vul aunc franc in di turnar, e tuornas forza mai*».

Ils tuns dils zenns della patria semischeidan egl jester cul tuchiez della nova dimora cura ch'il cor ei pleins e promts per semeglionts sentiments. Tut stat forza en ballontscha, mo tuttenina cargan e tschaffan ils tuns igl intern nunresistiblamein, ils suns della patria surtunan tut tschels per alla fin resunar en tutta clarezia e splendor. Tgi che enconuscha lu buca las enzennas, ei suords, sfundra el zugl della massa secumblidada ed emblidada.

TUT PERSULS E QUEI LA SERA. — Liug de partenza per l'explicaziun de questa poesia ei ina camona alpina lunsch ord il traffic e la canera de quest mund. Bandunaus da tutta hurscha, dat ei peda per patratgs. Ei drova mo pauc per ch'els lavurien. Ina sempla tscheina vegn fatga, senza cumpignia, en fueina primitiva. Patratgs stinai e grischs sco la tschendra semidan en paupra misergia. Stgirs e staunchels ein els. Il maletg de veta murenta en fueina sussenta medema tempru egl intern. La veta exteriura ei cuntenteivla, tuts ils giavischs della veta ein satisfatgs, enaschilunsch. Schegie arrivaus ad in cert cuolmen, ad in stadi cumplein, semuossan depressiuns internas. Schebein giuvens, cun pusseivladads per il success, maunca alla veta enzatgei nundefinibel. Igl intern ei pesonts, la morala che squetscha. Turments personals ils pli gronds ein: star sut talas

condiziuns squitschontas egl jester, ni turnar ella patria? In desideri nundefinibel che mudregia. — In niev success, de tut altra essenza stuess sclarir al firmament. Il success egl jester contonschius cun stenta ei fuostgs e tuorbels sco la fimera secca ord la stgira bucca-fueina.

Dat ei en questa miseria ina glisch ch'ei vera? Dat ei ina via nova? Ils grevs patratgs lessen buca sestagnar e s'engraviar egl intern dil pelegrin sco quei che fa stinadamein la fimera en fueina e camona alpina; anzi els lessen sbrigar lunsch sur la stgira e pesonta realitad. Lessen, mo pon buc! Patratgs e fimera fugan! Mo vess vai de sesalzar mo cull'atgna forza si e tras las sdreimas de preits e slondas-tetg ora.

Mo ei dat e sto dar ina scurlada! Ina sclarida ord ils dubis. Tutenina ferms bufs de cufla e vent! Dadens moviment! Fughera actica, ils barcuns seslucan, las sfendaglias sghegnan. Ei sburfla e sesburretscha, niev current d'aria, nova circulaziun: il saung cuora puspei tras las aveinas. Il scanatsch en fueina, avon minutas aunc murents, survegn cotschnur, burnida e flomma. Turnighels, fugascha sesereina, ils barcuns sebalucan, sesarvan, las orvas train aria schubra, aria libra; finalmein occid schi basigneivels per la veta, per la flomma nova. Quei niev cunfar refrestgenta e sereina era igl intern dil combrigiau: *Quei ch'in toc burnid'aunc era, ei ussa flomma, — e sereina mi'egliad'ensi semeina...* Ed en quest niev serenezi ei il grond conclus, il cadenatsch sligliaus, e nova forza e niev tschaffen de viver e ded ir vinavon ein bess en rocla!

LA CANZUN CHE MIA MUMMA. — La canzun della mumma che resuna egl jester, ei la canzun de tgina insumma, il miedi dils duns e beins artai el ravugl della famiglia e della patria. Igl ei il vierv matern, las impressiuns giuvenilas, la canzun romontscha. Ed il sribent ei loschs de mai haver emblidau e piars questa canzun egl jester, era buc en temps de prighel e sgurdin.

L'absenza schi liunga dalla patria, en tontas tiaras lontanias, scumbigliaus en truscha ed activitad, dimoras cun autras isonzas, cun auters lungatgs, representa per la canzun della patria gronds prighels. Predilecziuns, amurs, uiaras e combats taglian ils ligioms. Mo ils dis de retratgadat e tristezia vegnan nunspetgadamein cun vehemenza. Per sedustar dil pir sebetta il scan-

tunau a bandun, en bratsch alla canzun vegnida falombra e quasi ida en emblidanza. Quella sa denton far miracles e sa survegnir forza medegonta sco il tun della flauta magica dil pastur ella mitologia medievale. Sulettamein l' e n z e n n a che sa dar levigament al cantadur contristau egl jester. El combat sin veta e mort, en dis de *grond'avira*, de tribulaziuns, resuna la *lira*, la canzun della mumma en tut sia bellezza e forza carmalonta.

*La canzun che mia mumma
vev' a mi da pign cantau,
ha puspei, e quei i n s u m m a
l'olma mia consolau . . .*

DA PIGN, DAL TEMPS CU MIA MUMMA. — Questa poesia ei dividada en duas parts ulivas de mintgamai tredisch vers. Sigl ischel, per miez viaden, roclan las rodas dils dus temps e continents. Ils maletgs ein era cheu sorprendents.

Igl origin dell'aua dils dutgs ed uals de sia patria enconuscha il giuven d'esperienza. Mo la gronda damonda ei: nua caminan las auas, nua seferman ellas? Dat ei zanua, alla fin dil mund, la butschida che po tschaffar tut l'immensitad dils reins, darguns e flems che culan semper e senza retegn dalla muntogna? Quella damonda cudezza il regl ed il desideri della discuvretga, trai e giavina la fantasia giuvenila tochen alla fin dellas cuorsas aqualas. Ina gada ed enzacu sto il viandont bramongd contonscher il davos liug de tschallatada e sfundrada dellas auas che cuoran e creschan cheu schi claras e bialas.

Igl affon muntagnard sa che l'aua clara sc'in cristagl vegn neuagiua dals glatschers, ord il sein della costa dil tratsch alpin. Igl origin ei clars. Il daguot tarlischont ei senza macla. Tut quels fins fils d'argien seman, sestendan e daguotan leu nua ch'els lessen maina daguttar. Els san de nuot, els vegnan menai. Suenter liungas stentas, menai da lur agen vau, stoni ceder e sederschan ella mar, piardan lur num, lur olma, sespartenta dall'atgna veta per daventar criua massa. — La spartida gronda amiez la poesia, la cesura fa sco de sparter igl ozean dalla tiara franca, la veta oriunda dalla veta encuretga.

Daditg ei il temps de giuventetgna vargaus, daditg la mumma en fossa, il giuven sefatgs lontan dalla patria. Per liung ils flums vev'igl emigrant cattau la mar, tscherniu l'immensa tenda

e fatscha faulsa e neidia, traversau la tschaffada senza funs ed uvierchel. Igl aspect della mar resplenda denton buca la splendor della muntogna. La mar sferdenta pli e pli igl intern. Ella stacca e sparta ils fils d'argien de dutgs ed uals zuglionts neuagiu dal parvis. La mar divida quei che l'olma digl emigrant tscherca adumbatten sur quei ch'empleina il penibel foss.

Pusond in bi di realmein sin sablun rivaun maritim, vegn igl emigrant surprius d'in profund sien . . . In tut agen siemi surpren el. In nibel alv sco la neiv ei sil precint de purtar el ad autra riva, lunsch naven dalla tresta mar, ella patria, tiegl origin. Enten sedestadar peglia il siemi per il cantun della realitad. Pren mira, in veritabel nibel alv sesparta egl ault dalla riva sco sch'el less prender il leventau sin siu scussal alv e purtar vi ella tiara dils babuns.

LAS CRIUAS, VIRGINALAS AUAS. — L'aua stat en questa poesia en connex cun sias qualitads, cun sias differentas forzas naturalas ligiadas e sligiadas. Gia ils sura numnai plaids stremblan la persuna. La forza crescha e mida natira da cuors tier cuors della canzun. L'emprema strofa dat in castg schatg dell'aua dil Rein. Ina sensaziun pil giuven mattet de sentir ella buola, el current il t r e r dil flum, el f r e s t g dil giuven Rein. In agen sentiment de saver formar cul pigiut resistenza corporala e reala allas criuas virginalas auas.

Ella secunda strofa fa il mat de cuolm, leusi sil plattiu de Breil, persenn della forza e bellezza dell'aua ruclonta sin tuttas varts. Ils giuven reins ch'incontan la natira incontan era il pastur. Sco en ina sinfonia resunan las cuorsas reunidas de dutgs, uals e flems, che ramplunan e scadeinan da malauras sco darguns tras las vallatschas. Da Rumbettel, Rasuz e Rumasal tschallatan las auas criuas virginalas en liber tarmagl della natira.

Ina nova sensaziun dat la tiarza strofa. L'aua sesparta da sia naturala funcziun originara. Ella vegn zavrada dal carstgaun cun cunterforza, messa en novs vaus da maun human. E remarcabel, il niev ligiau s'isa, sesfundra, secava e scaffescha sia nova natira. Da cheu entscheiva ella a survir al carstgaun. Ella spisgenta buntadués, begls e fontaunas en vitgs, cultira e pastira. Ella vegn dublegiada en forza tras igl inschign malign e benign de siu patrun, tras il bratsch prolungiu dagl entelletg tecnic.

Buoras sco bestgas vegnan ruttas tras sco de far nuot. Dubla enzenna de forza nunhumana: la sfunsada, la spartgida!

Egl jester, vi sur mar, han ils tschallatems dil Rein mai tschessau dall'ureglia, anzi carmalau adina puspei e regurdau igl emigrant vid la patria, vid *las forzas de nies flum il Rein*.

En questa poesia buca ils zenns, buca la canzun della mumma, buca bufs de vent ni il nibel alv che cloman e recloman, mobein la regurdientscha ferma vid la forza dellas *criuas virginalas auas* dil giuven Rein. — Pér culla quarta strofa dat ei la gronda midada, igl jester che lavura vid il retuorn ella patria giavischhaus, mo forse mai reussius. La vusch impersonala, nundefinibla cloma e carmala:

«Ti vuls turnar! — ha ei clamau:

Che jeu sentevel grondamein

las forzas de nies flum il Rein . . .

* * *

REFLEXIUNS E PONDERAZIUNS LITTERARIAS

DA ALFONS MAISSEN

SOLITUDS — *Poesias d'ultramar!* Cun quests dus terms ha il poet dau d'entellir il patratg central de siu ciclus poetic. Lunsch naven dalla patria, vi sur mar, ei siu camp de lavur. Il prighel de stuer sehurschar ella massa e de sesfundrar el spazi crescha ad in crescher. En questa situaziun sfilan adina pli ils contacts che ligiavan igl emigrant culla patria oriunda. Dat ei ina scompa per mitschar dall'emblidanza totala? Gie, la persuladad! — il patertgar e reflectar, lunsch naven dalla truscha. La forza della retratgadam! Secumblidar per in temps en in siemi, lunsch naven da tuts impediments, en ina camona solitaria ella muntogna, silla riva della mar, sin in'insla. Lu s'empuneschan ils patratgs, lu seregorda il scribent en tutt'intensitad vid il temps vargau, alla giuventetgna ed affonza.

Sco in meteor sclarescha l'enzenna nova en in cert mument della retratgadam. Associazions de patratg e sentiment vegnan sussentadas, regurdientschas daditg cuvretgas d'ina grossa cozza sespuorlan. — Mo spert sestgirentan, gie stezzan enzenna e glisch, sesblihescha l'artgada luminusa digl abandon, cul niev sebetter ella realitad quotidiana. Pér ina nova emprova vegn pusseivlamein a surventscher las forzas adversas.

Las expressiuns *solitud* — *ultramar* ein d'invenziun personala. Ellas cudezzan a reflexiun, strenschan in'impressiononta unitad sut lur tetg. Ellas ein ponderadas e vulidas. Solitud e ultramar dattan demaneivladad e distanza enina, persuladad, intimitad sper hurscha ed activitad. Da quei dualissem nescha la creaziun ella poesia. Il medium fa pitgar fiug ils dus craps d'ina e da tschella vart della mar. L'enzenna ei cheu, e quella sa dar sinzur surura, tras temps e spazis.

L'expressiun personala resta buca senza fastitgs. Tuttenina pren ella dimensiuns generalas. Ella tucca cun fermas pitgadas buca mo singuls, ils pli datier, mobein tschiens e mellis con-

sortai ed emigrai. Il poet intuitiv ha denton persuls la pussonza della plema che noda sentiments personals valeivels e resenti da biars che piteschan, drizzond en buns e schliats muments lur egliada anavos viers igl origin. En in mument d'exaltaziun, della grond'enzena e sinzur, sestenda il poet cun sia lira lunsch sur tut ses comaptriots egl jester. El plaيدا en in lungatg personal quei che tut quels che teidlan capeschan. Mo cons ein gia sfundrai per adina, che audan buca il sinzur, che sentan buca pli la calira della brastga carschenta che semorda tras la fugatscha e daventa flomma. Els ein sfundrai ella profunda mar dell'emblidanza «che maglia siu tgierp e stizzenta siu num».

Cheu tschontscha in e senta per biars! Mintga generaziun ha purschiu umens e scribents che han dau is per tuts e tschaffau en plaids profunds tut quei che nescha dal sesparter dell'atgna patria. Sche nus sfegliein ils cudischs vegls, repassein cronicas, tedlein bein las canzuns popularas, las canzuns d'uiara, de comiau, d'encarschadetgna, d'amur dils spartents, lu vul il sentiment d'abandon buca pli ir ord nossas ureglias. Els temps passai sto l'encarschadetgna esser stada ina vera malsogna, in ferm mal. Tut nossas valladas han pitui en quei grau, ed ils fastitgs ein veseivels ella gronda tradiziun, mo era en singuls plaids impregnai de quei sentiment, ils Sursilvans en siu *schar encrescher* e sia *encarschadetgna*, ils Engiadines cun lur *increchantüm, as laschar increscher*. Tgei cuntegn emozional han bein era giu tier nies pievel il *pietigot*, igl *adia* e *Dieus pertgiri!*

A poets romontschs ein beinduras ils famus plaids dell'encarschadetgna buca stai fermes ed intensivs avunda. Ella premura d'anflar plaids pli fermes, cartend ils vegls per isai, han poets fatg diever d'in *nostalgia*, d'in «mal de casa», versiun verbala dagl enconuscent plaid «Heimweh», perfin empristaus dal lungatg franzos en «mal du pays». Segiramein han nos poets sco *Flurin Camathias* ed auters enconuschiu schi bein sco nusautri ils plaids genuins duvrai per da mintga di, per la minima caschun. Mo tunschevan quels, tenor lur sentir, per occupar in liug predelegiu e special en in vers? — eran els buca memia spussai per exprimer quei ch'els levan? Fuvan quels poets da l'autra vart buca era gizzai en formaziun greca e latina, animai d'in spért universal? A siu temps ein plaids de pupi vegni critica, senza ch'ils critics vegnien pertscharts endretg de lur atgnas fallilias. — Quels impurtonts elements en fuorma de

nundumbreivels neologissemes eran vegni tratgs neuaden en nies lungatg cul moviment della renaschientscha retoromontscha. Poets e scribents sco G. A. Bühler, G. C. Muoth e biars auters han mess en moviment cun gronda agitaziun e perschua-siun sentiment e savida universal.

En quei connex ei la critica della *Fabiola* d'Alfons Tuor de certa impurtonza. Oz, suenter tons onns de svilup linguistic enviers in lungatg modern e duvreivels buca mo per la belletristica, mobein era per las differentas scienziass, per la Bibla, ductrina e filosofia, per commerci e traffic, per sport e tecnica, vegn ei strusch endamen pli de reproscar ad enzatgi per in proceder oz gia stabilius e normalisau. La critica ded oz savess sedrizzar e serebalzar encunter tut auters falliments nunperdunabels.

Cun il plaid *nostalgia* vein nus allegau mo in soli per tschiens e tschiens auters. *Melanconia*, sper las fuormas pli duvradas *malenconia*, *malencolia*, stat per *passadetgna* e *grevadetgna*, schizun per *tristezza*. Aunc biars plaids e significaziuns dublas de differenta rasada selain giustificar fetg bein en lur different divers e nianziaziuns. *Solitudo* — Poesias d'*ultranar*, quests dus plaids representan ina grondiusa sintesa e statueschan confermaziun de libertad poetica. Il *schar encrescher* ei in sentiment complex, che variescha immens en sia scala d'intensidad. El ei dependents dalla persuna, dall'educaziun de quella, dallas relaziuns denter restonts e partents, dal character. De gronda muntada ein las circumstanzias de partenza, il cuoz e la lontananza, la pusseivladad de retuorn etc. Il *schar encrescher* ei denton era aunc oz sin bucca a mintgin, el cor de mintgin tier mintga partenza da famiglia, dals affons e da parents. El ei sin bucca alla pintga, al pignet che va a cuolm, che sto forse mo ira el vitg vischinont tier l'onda, tier tat e tatta. L'*encarschadetgna* sa esser ferma tiel caver, tiel pastur si d'alp, tiel mariu ch'ei sfurzaus ded ir meins en e meins ora egl jester per gudignar il paun de mintga di. Tgi ha patertgau a sias uras vid la criua sort dils schuobacheclers, giu quita dil schuldau che mava al confin ed ell'uiara senza clar futur e destin. Tgi fa stem della mattella che va en piazza ella bassa, en hotels, en fatschentas ed uffecis? Tuts bunamein ein suttaposts ad in *schar encrescher* dolurus, ad in mal de partenza. Ils sentiments d'ina vart sco da l'autra ein complex e strusch tschaffabels. Els ligian ils car-

stgauns en atgna moda in cun l'auter pir che mai, malgrad par-tenza e spartida.

La translocaziun e transplantaziun ein savens d'aventadas motiv per poets e sribents. G. C. Muoth s'exprima en siu cant *Stai si, defendi: Ils schiembers creschan spels glatschers e seccan vi plantai els ers.* — *Aluis Tuor* alleghescha en sia poesia *La muntaniala*, la sentupada dil cavrer pign cun sia muntaniala ch'ins ha transplantau dapi in temps el curtgin zoologic. La sevesida leventa enten ella il patratg de veta libra pli baul gudida ella muntogna. Questa regurdientscha dat ad ella il stausch mortal: *La damaun sissu la muntaniala sper la tauna morta schai dil tut: igl en crescher schar per sia pezza ha dil tut il cor ad ella rut.* — Bein setract'ei cheu sura de plontas ed animals. Mo senn e valeta figurativa ein strusch de surudir, beinsavend ch'il carstgaun ha tut autras facultads e duns per s'adaptar allas relaziuns novas. Mo gest da questas pusseivladads neschan ils fermes sentiments caschunai dalla sluccada exteriura de ligioms.

Sco sura menzionau ei il poet libers ell'elecziun de ses plaid. era sch'els ein aunc buca d'aventai nos vischins en tuts graus, cun perfetg vestgiu de carpun e launa grischuna. Els s'orneschan de parents, representan ina armada de schuldada d'elegida reserva, reservuar d'exquisit diever per tgi che sa eleger. Cun ina tala applicaziun mein nus in pass enviers ina unitad universal, en special encunter ad ina nova intensitad latina.

La regina de nossas flurs, la *steilalva* ha in de nos enconuschents poets brattau en in cert liug definiu cun *alvniebel*, versiun invers-verbala dil plaid tudestg 'Edelweiss'. Setract'ei cheu d'in cass extrem e disputeivel? Nus alleghein el semplamein. Igl ei negin dubi che il poet enconuschevi buc il plaid genuin romontsch *steilalva*. Quei fatg ed era critica davart ils purists, han buca impedi el d'elegar e de salvar quei ch'el duvrava leu nua ch'il plaid stat. Sche nus rugadein naven da nossa viarva tut quei che para buca nies e pli che nies, restass la finala mo in miez cadaver d'antiquitads. Tut differenta ei l'incumbensa d'in compilatur de vocabularis. Leu sto la tscherna dil material rimnau esser objectiva e precisa, en fuorma e cuntegn. Ins astga buca schar sorprendere d'in material surabundont, nuncontrollaus e lignus. La tentaziun de divagar ei gronda.

Returnond agl exempel *steilalva* / *alvniebel* crod'en egl la pintga varianta ella fuorma engiadinesa *alvetern*, *alveterna*. Il franzos plaيدا de *fleur de neiges*, flur de neiv. Mintga bien Romontsch enconuscha las duas veglias expressiuns *crestatgiet* u *flur striauna* per 'Alpenrose'. Era questas paran de buca adina ver stgisau per l'aulta poesia, per situaziuns extraordinarias. Omisdu plaids han veglia sostanza e forza imaginativa: la crest'aulta, la summa flur e la flur superstiziusa, incantonta.

Igl ei buca de smarvegliar sche igl enconuschent uestg, cantadur e componist Georgius Schmid de Carniec ha battegiu 1906 siu ordvart impurtont cudisch de canzuns per chor viril *Flurs alpinas*. In'ediziun de canzuns romontschas da Robert Cantieni (1927) senumna *Las Grusaidas*. In cudisch de poesias de Carli Fry (1955) ha priu il tetel de *Striaunas*, Alfons Tuor cun ina poesia *La flur striauna*. Pia treis ediziuns poeticas u musicalas che han empristau per tetel la medema flur cun treis differentas fuormas. Sper las fuormas sura allegadas audan ins era beinduras il plaid pli doct *rododendron*, per talian *rododendro*, per franzos *rose des Alpes* (sper *rhododendron*, de provenienza greca). Ell' Engiadina secloma ella *grusaida*, *rosella*, *rösa alpina*, *craista d'chöd*. Ils vocabularis sursilvans encuntercomi menzionesch negliu, ni rosa ni flur alpina, ni rododendron. Flur alpina sa naturalmein era significar 'Alpenblume' en general, flur de muntogna, appartenenta alla flora alpina. Co ei il text da G. A. Bühler sut in miedi de Franz Abt d'interpretar? Il tetel secloma *Flur alpina*, canzun publicada en *Sur-selva* I, 2. ed., 1905. Il text secloma: Sch'aunc tontas flurs il matg purschess, per mei fuss quei tuttina; mo in'eis ei ch'a mi plaschess: *La biala flur alpina, flur alpina!* — Quella canzun era pli baul savens cantada. Pareglia *Alpina*, da Chr. Solèr.

Tgei incant e tgei forza che denominaziuns tudestgas san haver sil Romontsch, demuossan nums geografics suttaposts alla labilitad de traffic, tecnica e commerci. Combinaziun e composiziun exteriura dil tudestg restan beinduras ferm veseivlas el vestgiu romontsch. Nus alleghein cheu in exempel.

Il schinumnu pass digl 'Oberalp' seclamava da vegl enneu *Cuolm d'Ursera*, ed aunc oz duvraus dals vegls ella cuntrada dil pass. Entras scola, sport e traffic ei 'Oberalp' daven-taus per romontsch *Alpsura*, *Cuolm d'Ursera* pli e pli ius

en emblidonza. Ils nums de Hotels sin tablas ed inscripziuns ein tuts dai cun ‚Hotel Oberalp‘, negins cun Cuolm d'Ursera. Oralmein, en gasetta e reclama compara beinduras ‚Hotel Alp-sura‘, mo mai Cuolm d'Ursera. Aschia svaneschan venerabels nums ord nies vocabulari ed ord nossa memoria. La pussonza dil traffic tudestgau ei gronda. Il tun incantont de certs plaids teutons han immensa calamita per l'ureglia romontscha. Ins sa, sco gia menzionau sura, buca turnentar senza donn e sperdita quei ch'ei ina gada introduciu ed ha pegliau ragisch. La forza tonscha beinduras nunpusseivel per mover sin ina megliera via. In pign lungatg smaccaus sin tuttas varts ei suttaposts ad autras leschas che quels de nos gronds vischins. Scaffir, eleger e lanzar buns plaids vegls e neologissemms ein ils scalems ch'ils linguists e poets han de considerar. Tgei vegn acceptau? Bia Brustgas dattan dentergiu! Il lungatg ei il spieghel della summa de tuts sforzs. In saun ed intelligent agir linguistic supprima l'acziun de tartogns. Novs acquists ston s'incorporar organicamein egl existent. Ils neologissemms han oz, en in temps de gronda sviulta e de sper-tas midadas ina muntada extraordinaria. Ins ei perquei surstaus che ils novs vocabularis han attribuiu a quest fatg schi pign spazi, persuerter exagerau cun plaids senza veta ed avegnir. Il salvar e refierer ei in cunfar al qual la registraziun sto s'adattar. Il lungatg sto vegnir renovaus. Tgei va e tgei vegn! In pievel de consistenza linguistica sauna, surfa buc cun novitads. Ellas vegnan strusch a lavagar la veglia sostanza linguistica en moviment. Il mender ein dictaturas linguisticas. Empalar fuss meglier. Uniuns san dar directives, mo mai decretar. Embrugls e viriveris caschunai cun midar il lungatg arbitrariamein, entras singulas persunas u gruppas, dirigidas da forzas zuppadas, ein adina deplorabels e nuscheivels per decennis. Aunc oz fussen sligiazziuns schubras e curaschusas pusseivlas enteifer ils differents territoris linguistics. Ina immensa forza sereuness. Mo il regl de dominar, de supprimer, l'ambiziun personala, in regionalissem memia exprimiu impededchan il cumplein success dil moviment romontsch. Ins emblida che la vera amur per nies lungatg sclauda tutta ambiziun personala. Il moviment romontsch ei buca cheu per alzar enzatgi silla buora. El ha de survir strictamein al pievel ed a siu lungatg.

Dapi l'entschatta de noss'era renaschenta el 19. tschentaner semuossan adina puspei fastitgs grondius de buna realisaziun

ortografica e de bien lungatg e stil romontsch. Savens ein questas emprovas vegnidas stinschentadas da gruppas e commissiuns, entras politica linguistica, mettend sin stadera onz ferma tendenza separatistica de vallada e cuntrada, de confessiun. Ina saluteivla unitad de patratg e de svilup linguistic ha beinduras stuiiuttacumber a motivs advers al lungatg sez ed a sia carschientscha. Buns stadis reussi cun sabientscha e breigia ein puspei vegni boicotai, success stabili beingleiti compromess. Sut squetsch ni per tema humana, per secunvegnir, per amur della pasch, ein schizun valents umens vegni tratgs ni stuschai giud la via ch'els vevan cattau per gesta. La fermezia vess spargnau bia viriveris e mesas reparaziuns ellas generaziuns vegnentas. Oz essan nus arrivai alla medema situaziun! En in temps dellas scienziasschi rufinadas, cun ina carstgaunadad che crei de saver tut meglier, stuess ei, tenor nies patertgar, esser pusseivel de returnar en vera perinadad ad entelgientschas saluteivlas e d'unitad romontscha.

Buca il lungatg sez, mobein ils purtaders de quel senza respect, han scaffiu la problematica existenta. Munconza de respect per ina gronda caussa va a pèr cun nunsufficietas enconuschientschas. Cun l'èra C a h a n n e s / V i e l i fuva nies lungatg, en contact stretg ed amicabel culs scribents dil temps e cugl entir pievel, sin buna via de daventar in lungatg modern, senza piarder sia forza artada, in lungatg habels, duvreivels e cumadeivels per tutta expressiun giavischada e pretendida. Adaptaziun, avischinaziun ein en uorden sch'ellas han in intent carschent, sedrezzan era enviers nos gronds lungatgs vischins, daventan buca mo farsa. Mo certa tendenza hodierna retroceda il svilup de nies lungatg per tschentaners, retegn el enstagl de baghegiar vinavon cun clar visier sin quei che nos capomenaders S u r G i o n C a h a n n e s e prof. dr. R a m u n V i e l i vevan preparau. Quella via, setenend vid ils principis stipulai da G. C. M u o t h en sias *Normas*, vess realisau in lungatg sursilvan che survess d'exempel a tuts ils auters lungatgs romontschs de scartira. Per cletg resta ina ferma gruppada de scribents e poets silla via della tradiziun e dil svilup modern d'in lungatg dil 20. tschentaner.

*

Igl ei necessari ch'ils Romontschs tuornien puspei ad ina clara e curaschusa critica litteraria e linguistica. La critica sa haver plirs aspects. Nus alleghein cunzun dus. L'emprema via ei quella de ludar igl autur e sia ovra smisuradamein, senza entrar ella materia, dend arbagias ed intscheins anticipau. Poets e scribents astgan buca vegnir ludai globalmein, per la prestaziun dil vargau. Mintga nova ovra sto esser giudicada independentamein dalla gloria gia acquistada.

La critica seriusa sa mo vegnir scretta d'enconuschiders della materia, da critics versai, che han entelletg acut e ch'ein stgis de scarplir la launa. Nus lein bugen conceder che mintga nova ovra dueigi vegnir presentada en biala moda, sche pusseivel positivamein. Mo gia en ina emprema recensiu sto il lectur esser orientaues era sur eventualas munconzas. Congenialitads e laudavaglias exageradas, senza il mussament concret, fan donn en pliras modas, cunzun agl autur sez. Era quel sto saver che mo intensiva lavur vid si'atgna persuna sa segirar in ver progress, la dumignonza dil lungatg e las differentas fuormas litterarias. Suenter ina presentaziun immediata e cordiala, munglass suandar la critica scientifica. Mo era da quella astga igl autur buca spetgar objectivadaad perfetga. Igl um della plema ei forse aunc memia datier digl uaul per veser ils pegns e lur aultas tschemas. La critica sto denton esser beinmanegionta e sincera, suttascretta cun las inizialas che sclaudan dubis arisguard il compilader. Meglier ei de metter sutvi la firma entira. Lu sa il criticau seriscuder. — Igl ei buca de smarvegliar sche l'emprema reacziun digl autur sin ferma critica ei ascha. Ina secunda lectura de quella, prendend la duida distanza, calma e reconciliescha beinduras. Ella vegn forse schizun prida per nizeivla e necessaria, senza ir d'accord en tut ils pugns de critica. Questa acceptaziun vegn denton mo reala sche il critic ei in um cun autoritad. — In giuvenaster sto dar bein adatg cun sia critica, cunzun enviers scribents pli vegls. Da l'autra vart munglass in pli vegl e versau della plema buca far l'impressiun che sia critica vegli smaccar e stinschentar las empremas emprovas d'in giuven scribent. — Ina risposta ad ina critica malvuglida ni malgesta drova buca derivar dagl autur sez, munglass denton haver tact e risguard, nudada clar e bein cul num dil recensent.

Deplorablamein sto era ina tiarza moda de critica vegnir menzionada. Igl ei la polemica. Era quella ei en uorden sch'in cert spért superiur regia, e sche la dispeta ei menada aviartamein e senza rampins. Beinduras representa la polemica in trest capetel ella debatta denter Romontschs. Ins setta senza schanetg d'in davosnoda; suenter haver teniu cusseida maligna culs trabants, vegn sittau cun paliats turgentai. Quels umens han buca la curascha de luvrar senza masca. Senza studi ed enconuschientschas vegn dau frida sin frida, dretg e seniester, cun arguments che stattan dil tuttafatg ordeifer l'objectivada ed undreivlada. Els lavuran mo per disfar e per far vendetga. Igl ei tartogns che drovan lur segns e nums scudihai e vergugnai per intrigar.

Buca mo ovras novas e recentas che san e ston vegnir recensadas e criticadas. In'otra incumbensa davart igl um della critica ei d'adina puspei apprezzar en niev vestgiu veglias prestaziuns, de renovar ed amplificar vetas ed ovras de scribents ch'ei buca pli denter nus. Niev material, novs umens della critica, nova paregliaziun lubeschan de postar e spostar veglias opiniuns. La distanza temporala dall'ovra e dalla persuna empermetta beinduras in maletg different de quel de pli baul, pli accurats e concis.

Nus returnein alla critica d'Alfons Tuor drizzada encounter la publicaziun da Caspar Decurtins della Fabiola, roman historic da Nicolaus Wieseman (1808-1865), cardinal ed arzuestg de Westminster. La versiun da Mariurschla Cavelty era tenor Tuor fetg defectusa. La critica sco tala ei aunc oz valeivla. Dallas differenzas de temperament politic e de famiglia denter Tuor e Decurtins, igl editur della Fabiola, vegn ins mo ad astgar prender notizia enaschilunsch che quests fatgs surveschan ad ina explicaziun purmein litteraria. Decurtins ha giu rispundiu. 1958 ein comparidas, suenter ina apprezzaziun dell'ovra de Tuor davart Carli Fry, expectoraziuns criticas novas. Nus entrein cheu buca en materia, schegie ch'il problem ei buca schligiaus dil tut. Ina fin dat ei probabel mai. Mintga um della critica ha adina puspei il dretg ed era in duer de prender posiziun danovamein, d'amplificar, de precisar e de rectificar pareris de pli baul. Secapescha ch'ei dat glieud che secrei infallibla, che siu patratg seigi patertgaus a fin per tuts ils temps. La critica della critica sto buca mo sebasar silla lectura dell'ovra, mobein risguardar e prender po-

siziun enviers las opiniuns de pli baul. Novs patratgs ston mover la pleva. La distanza de plirs decennis mida biars aspects. Moviments che vevan entschiet da lezzas uras, san esser oz sil cuolmen, gie perfin vargai. La critica novissima sa rectificar agens sbagls commess pli baul, mo era quels dils auters, sa era caschunar novas errurs. Mintga critica sto haver spért, sespruar de purtar neutier nova crappa per il baghetg, sto esser dictada da giustia, esser logica e critica. Senza che quests ed auters impurtonts criteris vegnien risguardai, empluna mintga niev product critic niev ballast, novas muschnas. Sche nus lein far buna lavur, schar reviver in poet, in sribent, in um della cultura de pli baul, lu tucc'ei de repassar senza risguard tut quei ch'ei zacu vegniu scret sur ded el e si'ovra. La basa de tut, nus repetin aunc ina gada, ei il studi e l'interpretaziun dell'ovra senza. Sil text critic ston ins seglir cun catsch. Gnanc per ina damonda parziala san ins s'engaschar senza enconuscher il tut.

Preparond ina lavur, in referat sur d'in sribent dil vargau, vegn ins a far per senn duront il studi e la lectura, che las empremas lavurs screttas sur d'ina persuna, sereveleschan per ordvart informativas. Ellas ein vegnidas screttas d'enconuschents ed amitgs contemporans, dattan savens detagls che fussen pli tard buca pli pusseivels. Els han aunc saviu far diever de scartiras e de manuscrets ch'ei silsuentar svanidas. Era de persunas bein informadas sur il sribent, ein els vegni instrui, persunas che svaneschan pli tard. Igl ei lu magari instructiv de veser con che vegn copiau da questas empremas lavurs, magari senza remarcar las fontaunas. Savens sentan ins denton era ch'in u l'auter dils critics han gnanc priu investa dil material primar.

Da l'autra vart ha la distanza d'in miez tschentaner era ses avantatgs. La scienza litteraria en general ei daventada pli critica, las metodos de scrutaziun pli rufinadas. Ins stat buca pli avon in uaul impenetrabel, avon in mir. In tschentaner svilup linguistic, la pusseivladad de paregliar il vegl cun ovrar recen-tas, dattan novas pusseivladads al bien e serius critic quasi de professiun, porschan in niev pedestal de partenza. Quei ch'era lu aunc buca tschaffabel ei oz pli palpabel, pli surveseivel.

Vess ins oz buca de pli capientscha per la brava e curaschusa translataadra *M a r i u r s c h l a C a v e l t y*? Eran nus buca gia da lezzas uras en possess de biars plaids e menadas stilisticas e sintacticar, ch'ei vegnidas allegadas d'*A l f o n s T u o r* en

sia critica? Las portas eran gia pulit aviartas! La critica della Fabiola ei aunc oz per nus in exempel, ei aunc oz influenta per tgi che legia ella, per il temps de 1900 pli gesta che per ozildi.

L'invenziun d'in plaid e sia scaffiziun, savens intuitiva el mument dil patratg, mulesta ed allegrescha mintga ver sribent. Enteifer ses confins e sia stadera sto'l haver beinduras la forza de siglir ord canvau, senza trer la faultsch daleuvi, senza disfar el. Siu canvau fors'in auter che continuescha, el sez tschaffa sega nova en pli aulta fenada.

Igl autur dellas SOLITUDS va mintgaton in tec ord canvau. Mo gest cun questa untgida vegn il patratg retenius a nova reflexiun, novas enzennas vegnan battidas. Igl autur enconuscha ils plaids vegls e genuins, ils equivalents, schi bein sco mintgin auter. Mo per igl intent dil mument sa el buca untgir da siu dretg d'eleger siu plaid, dalla vera expressiun che astga tscheu e leu survargar igl instrumentari ordinari. Ins sa buca far cun tut tut! Igl exempel classic che *M a r i u r s c h l a C a v e l t y* ha statuiu, vertend en sia lavur cunzun l'aulta cultura e civilisaziun romana, ei traso vivents, pir che mai, en nies temps modern. Ei tucca mintgaton de trer il carr ord las rodaias dell'expressiun de mintga di. Il temps precipitont sforza de dar comba. Las dublettas ein cheu per esser duvradas ed elegidas. Ellas se-differenzieschan beinduras entras pintgas umbrivas. De metter il dretg plaid el dretg liug ei caussa essenziala dil poet e sribent. Ei secapescha che nus giustifichin tuttavia buc in surdiever de plaids docts ella *F a b i o l a*. Mo la prestaziun, considerond il temps e las circumstanzias, ei tuttina extraordinaria. Ins astga buca emblidar che la prosa, cunzun la scientifica era da lezzas uras dumignada da paucs, gie perfin *A l f o n s T u o r* era buca senza mendas en sia prosa. Era il grond poet *F l u r i n C a m a t h i a s* veva beinduras de schuffa de realisar ina prosa senza macla. Da *C a s p a r D e c u r t i n s*, che era ina marveglia e miracla en siu lungatg plidau fulminont, ei s'exprimius sco suonda ell'introducziun a *F a b i o l a* en *N i e s T s c h e s p e t* 3, 1900: *La historic- sco psycologicamein aschi interessanta ra- quintaziun dat caschun agl autur de developar a nus il maletg d'in dils pli remarcabels, pli sanguinus, mo era pli glorius temps della giuvna baselgia cristiana.*

Ins remarca, legend tut l'introducziun, beinenqual plaid e versiun che corrispunda buca dil tut a nies gust e patertgar sti-

listic. En 50 onns semida era in lungatg! Il plaid *developar* per *sviluppar* ei segiramein deplazzaus, demai ch'el porscha en questa fuorma franzosisonta neginas novas nianzas de differenziaziun. La construcziun sco tala ei all'entschatta fermamein influenzada dalla construcziun tudestga. — Prof. G. G a d o l a remarca cun raschun en in I s c h i, che paucs scrivien entuorn la midada de nies tschentaner ina prosa senza macla. Pér in P i e d e r T u o r e cunzun S u r G i o n C a h a n n e s han sburdau la prosa litteraria e scientifica da tudestgissemms memia aviarts. Mo co fussen questas correcturas e remeduras stilisticas stadas pusseivlas senza la lavur de furmicla dals scribents dil 19. tschentaner? Ei buca gia l'introducziun alla grammatica da G. A. B ü h l e r digl onn 1864, en tut priu, in grondius exempel de lungatg ed expressiun scripturala romontscha. Paucas untgidas, e quellas dad el criuamein vulidas, spartan siu scriver d'in perfetg lungatg sursilvan.

* * *

Savens vein nus poets e scribents che prevalan en ina u en l'autra moda de scriver. Poets de gronda perfecziun, san haver breigia de semover ella prosa, e cuntrari. E che la poesia survarga per semeglia tier Alfons Tuor en qualitat grondamein tut sia ulteriura acziun en favur dil romontsch, ei buca stgisà. Con sincera e semplia e de stabla valeta ein ina partida de sias poesias, denter auter sias poesias dil schar encrescher. Igl ei vers e lungatg che culan dagl intern, e che tschaffan gl'intern. Igl effect schai ella sempladad, ella sinceradad. Nus stuein mo re-leger Igl emigrant: *Sundel ius en tiara jastra*, per sentir sia meisteriladad. E con datier eis el en questa e semeglionta expressiun dad in auter grond Grischun che vegn adina pli e pli renconuschiu suenter in temps de parziala emblidonza. Igl ei Johann Gaudenz de Salis-Seewis, enconuschents cunzun entras sia canzun: Traute Heimat meiner Lieben.

Enviers questa tendenza della poesia resentida va segiramein era il poet dellas *Solituds*, che revelescha accents moderns exprimi en ina fuorma tuttavia tradizionala.

* * *

Il poet vi sur mar ei forsa leu sco tons auters, per necessitad sco tuts tschels. L'encarschadetgna tucca e pertucca tuts ils carstgauns, pli u meins, cunzun ils sensibels, ils attaccai ed attaschai alla patria, als ses e siu contuorn. Igl emigrant ei leuvi egl jester cun tgierp ed olma, cun spért activ ed egl pitgiv, cul patratg el present e drizzaus ferm viers il vargau e futur. El ei leu per necessitad, per motivs strinschents economics, forsa per munconza de capientscha davart ils agens en si'atgna patria, per motiv de sia atgnadad che secomporta buca cun siu contuorn. Mo beinenqual ei ius egl jester d'atgna forza, per atgna iniziativa. Ei dat era risguards visavi il concarstgaun, risguards che han entruidau biars egl jester, per far plaz ad in frar, ad in quinau. Ei in u l'auter fugius d'ina cuminonza memia stretga, scappaus per anflar de pli libertad e libra cumblada, pli bia vastadad della cuntrada e dil spért? Igl emigrant ei forsa giavinaus ord siu ruaus della patria d'enconuschents gia emigrai pli baul, che carmalan cun empermischuns enganontas. Biars ein i sur tiara e mar per agen slonsch, menai d'in sublim ed ideal regl d'investigaziun, per novas enconuschientschas, per scuvierer novs englars d'esistenza sin quest mund. Ded ir viado el mund lontan e malsegirs ei surtut il privilegi della giuventetgna sauna de tgierp e d'olma.

Enteifer tut questas circumstanzias e motivs d'emigraziuns vegn ins a stuer considerar duas impurtontas gruppas d'emigrants, tals che van cugl intent de restar, vul dir de volver il dies alla patria per adina. Mo ei questa voluntad d'entschatta schi ferma ch'ella sa pugar encunter sentiments fermes ed in destin criu? Auters han giu il regl dil lontan, cumandai dal bassegns, dallas marveglias, mo cul ferm intent de returnar suenter in temps limitau. Eis ei buca savens iu auter che planisau, che in provisorii ha cuzzau per semper, e che quel che leva encurir sia vera patria egl jester, ei vegnius repulsaus malamein anavos en siu origin, bandunaus forsa era leu cun resentment e sprèz.

Era il pli gagliard, il carstgaun che mass egl jester per fugir d'in malfatg che disfamass el avon dertgira ed avon in'entira communitad, resenta igl abandon. Mo con giavinonta e levgionta sto en tals muments de derutta e disfatga il grond e liber mund esser per el che enzuglia il delinquent en in stramugl nunpene-trabel d'identificaziun. La litteratura romontscha ei buca scarsa en tals exempels, e cons purschessen las cronicas screttas e nun-

screttas. Tgi ei habels de mo s'imaginar las singulas vetas individualmein vividas e finidas, tgi intervegn lur legrias e misergias, sche buca il scribent, poet e pazient scrutader. Il poet s'exprima per tut tschels che queschan, ston forsa quescher, vulan quescher. Mo era quei ch'el exprima, ei mo in daguot dil diluvi de sviultas de pievels e singuls.

Sco il poet A l f o n s T u o r en sias poesias, han era scribents sco per semeglia B ü h l e r , E r n i ed auters savens tractau en lur raquintaziuns igl ir egl jester, en special allegau motivs dil laschar la patria, ferton che scribents, robusts e ferms sco G . M . N a y e G . C . M u o t h prendan la tiara artada sco pli sublim sulom per lur immortalas descripziuns, raquintaziuns e poesias. Els han anflau la patria restrenschida, il sulom patern gronds e vasts avunda per lur spért e lur ovra. Els han arau afuns ed anflau leu lur scazis.

Igl ei strusch de s'imaginar che era mo in dils biars emigrants banduni sia tiara senza seregurdar en patratg a siu origin. Il pli stinau denter els ei suttapost a questa lescha naturala. Siu lungatg, sia cultura, las isonzas, la baselgia, ses parents ed enconuschents, gie perfin ses inimitgs retegnan mingaton il grond flad della cuorsa rapida dil temps, retegnan el en contemplaziun dultscha, ascha, petra, de letezia, forsa schizun sentiments d'inferm giavisch de retuorn, en stgirs muments forsa era sentiments che molan frina fina de terladientscha e de disperaziun, de decepziun e sprèz enviers tut quei che regorda alla tiara della giuventetgna e d'origin.

Ina immensa scala de sentiments e resentiments ein cheu registrabels. E puspei il poet e scribent, la cronica, il register de vivs e morts, inscripziuns de fossa che generaliseschan en colonnas, che lain mo sporadicamein resortir steilas pli claras a pietusa memoria, puspei humans che han fatg plidar e monumentar lur fastitgs per biars auters ch'ein daditg stizzai ed emblidai.

Interessant co il lungatg romontsch tegn igl emigrant ord nossas valladas per onns e decennis en siu latsch. Per generaziuns entiras stat il vierv rentaus sc'in'umbriva vid tgierp ed olma, taccada vid siu vestgiu che mida mo plaun natira cul harregar d'in secund lungatg de diever. Probabel savess el sedeliberar spert da tut ils ligioms artai, mo el deriva da contradas che q u e n t a n culla tradiziun, che vivan de quella. El setegn

vid siu vegl vestgiu era sch'il traffic della criua veta sblihescha el pli e pli, tochen ch'ils scarps vegnan engartai, — ed ei dat lu in mument nua che toc per toc sedistacca e croda en fuorma de novas generaziuns en emblidonza. La nova patria ei serevelada pli ferma ch'igl emigrant, ed il temps dellas generaziuns distaccan caussas ch'eran taccadas vid pial ed ossa. Tut ha ses confins.

Consequentamein e cun forza elementara vegn tier mintga emigrant il mument decisiv. Vi jeu star egl jester per propi, baghegiar leu ina nova esistenza per generaziuns, cuvierer il vargau cun il migeivel vel dell'emblidonza? Ni turnar ad uras a casa per fundar leu famiglia e ventira. Quei problem gioga ina rolla el ciclus de poesias de *Solituds*.

Il singul poet vul en sesez buca s'exprimer per la massa indeterminada. Mo senza saver e vuler sependan tons vid siu patratg. Generala e personala enina ei sia expressiun. La tensiun che stat denter questas duas alternativas dat al lectur la pusseivladad de secasar sil dretg scalem della scala messa encunter tschiel. Per identificar la gronda armada dils emigrants, tucc'ei d'intercurir registers, notizias e gasettas, tucc'ei d'intervegnir directamein dallas buccas ded emigrai, da parents en patria, restai en contact cun els. Investigaziuns personalas o sil camp ein indispensablas. Era questa lavur vegn savens prestada dals emigrai che han sez stuiu sentir buca mo benefecis, mobein era il poet de *Solituds* sefatg meriteivels e s'exprimius en caussa emigrants en referats, ella pressa, en intervistas, en revistas ed el radio.

Savens sestezza la flomma dils emigrai magari per generaziuns de tutta regurdientscha. Mo tuttenina dat ei la 'scurlada', ina sclarida. Tuttenina in che seregheglia ord las generaziuns secumblidadas, seglia ord canvau, vegn scurlaus dal patratg de siu origin, siu num che brischa per si'era curdada sin sablun, enquera contact vi sur mar suenter siu origin d'avon tschentanners. El peglia queida, el sforza quasi siu destin pegliond per in fleivel fil dell'era stada emblidada vi da tschella vart dell'aua. Anfl'el l'embuortgadira, las sromaziuns? El senuspescha buca viadas, breigias e cuosts per anflar il liug d'origin daditg embli-daus. E tgei legria sch'el anfla in fastitg, igl emprem forse in falliu ed imaginau per la definitiva identificaziun de sia schlat-

teina. Studis referents vegnan fatgs en archivs cun gronds cuosts. Forsa ch'ins anfla per ditg mo in fleivel fastitg, in fil de veta malamein zurnaus. La stenta endinada zuorna denton fil dubel e la nova brastga de contact daventa flomma, la simpatia per igl origin muenta cuolms e fa cuorer il saung danovamein ellas aveinas regiuvinadas leuvi sin auters continents. Ein tut questas breigias e stentas mo enfasa, ni ei quei pura carezia?

Sco nus vein gia menzionau vegn mintga emigrant serius mulestaus d'in pugn critic suenter entgins onns d'absenza egl jester. Adina pli e pli fermes arriva il mument della decisiun definitiva. La veta e siu svilup ei buca mo in spass. Ins viva mo ina gada. Ils tgisàs cuozan forsà ditg. Els ein dependents de biars facturs ella patria ed el liug elegiu per nova dimora. Il conclus nunballuccabels en favur d'ina carriera egl jester sligia biars problems, levgescha de liquidar ils beins de quest mund. La franchezza d'haver fatg tenor meglier saver e puder ina ruschaneivla tscherna schi impurtonta, calma e madirescha. Ils retuorns sporadics ni de rutina succedan senza la problematica de pli baul. Ils turments han calau. Neginas incumbensas che complicheschan. Igl emigrant tuorna forsà sco miez signur en sia patria, renovescha ni lai stizzar enconuschientschas, ei respectaus, tuorna per decennis puspei egl jester.

Las relaziuns presentas e modernas modificheschan igl ir e vegnir dils emigrants. Tut ei levgiau e senza gronda resca sin viadi. Ins savess tertgar che il schar encrescher seigi daventada ina malsogna stizzada per adina. Mo il carstgaun resta carstgaun, e la tecnica ed il progress sa strusch cuschentar il bargir e schigentar las larmas de comiau. Sch'in u l'auter less sezuppar cun ses sentiments davos il progress immens, vegness el allertaus cul patratg vid las immensas sviultas de pievels encunter voluntad duront las davosas uiaras. In tscheu ed in leu, famiglias scarpadas e smesadas.

Nus supponin in emigrant che retuorna culla ferma speranza de puspei restar en sia patria. Per el ei il drama personal della decisiun apparentamein era sparius. Tgei sa succeder cun el, returnaus per nuncuntenteivel success egl jester? Ses amitgs en patria, ses parents ed enconuschents ein seruschnai en lur veta in detg toc viaden en relaziuns fermamein stabilidas duront sia assenza. Els ein semidai, setransformai en lur patertgar, en lur viver, biars maridai e cun famiglia, certins s'allontanai, ils ge-

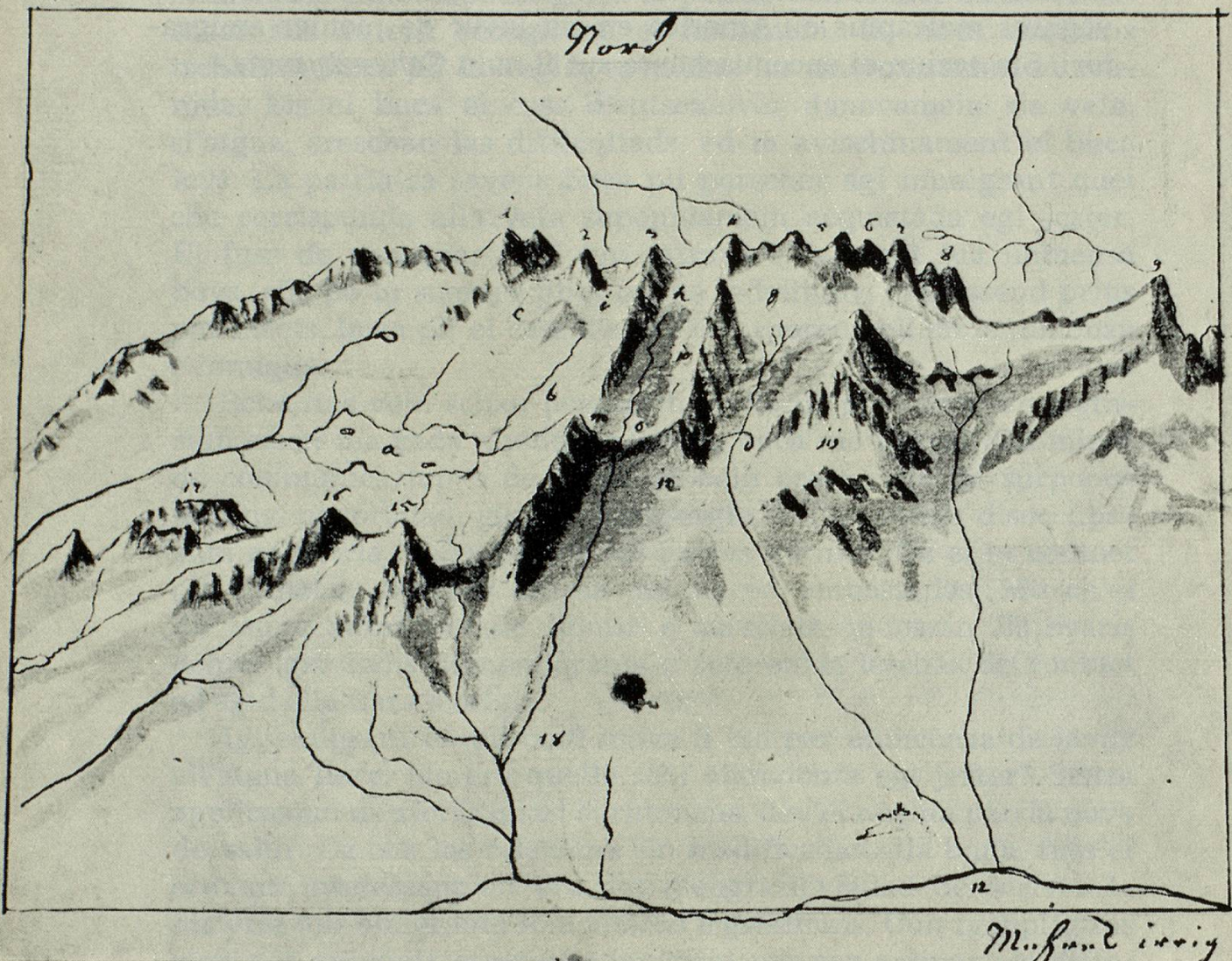
niturs morts, ils beins reparti. Mintgin occupescha siu post, ha si'occupaziun determinada. Il returnont ei denton restaus eris e stazionaris cun siu patratg vid la patria. Sch'el crei de saver se-schar sils auters, secugliuna el malamein. Ils novs empalms tschaffan buca pli la veglia cavadira. La sincronisaziun ei svanida. Eis el buca el cass d'entscheiver danovamein sia veta, si'atgna, creschan las difficultads, ed in avischinament ei buca levs. La patria sa savens buca pli porscher agl immigrant quei che corrispunda alla veta supunidamein acquistada egl jester. El fuss de paregliar cugl um satraus ell'alp sut ina immensa bova, che po lu suenter plirs meins sedelibrar, mo, essend prius per morts, buca pli el cass d'esser incorporaus pli en cuminonza e famiglia.

Sche nus vein schau percorscher che ils problems d'emigraziun erien ina gada nundetg pli dirs, buca mo pervia dils mieds de communicaziun e de viadi, mobein era pervia de surpopulaziuns, paupradad, gie quasi misergia, della gronda disoccupaziun en patria, valan per oz tut autras normas. Oz ei in contact pli u meins segiraus entras uniuns ed ambassadas. Mo ch'ei dat aunc adina bia de luvrar e turschar, muossan ils svaris denter giavischs dils emigrants e referentas leschas de contact ed agid ella tiara d'origin.

Igl emigrant de pli baul mava il bia per munconza de lavur ell'atgna tiara. Mo era quella schi abundonta egl jester? Senza applicaziun de sforzs quasi surhumans, dev'ei negina patria nova de valur. Oz che las relaziuns ein modificadas alla buna, fuss ei ordvart interessant ed era act d'engrazievladad de scriver la historia dils emigrants romontschs e grischuns. Cun tgei pitgiras ston nos antenats esser stai murtirai mo per arrivar als differents ports de mar. Tgei miserablas condiziuns per s'embarcar e per traversar la mar, e tgei turments dalla nova riva anora vinavon el spazi immens d'in continent nunenconuscent. Per survegnir in'idea de quei turpegius e trest capetel d'in affarismus e surdiever davart las corporaziuns de bastiments en connex cun gronds catschs d'emigrants, stuess ins persecuitar las cunterstentas ed acziuns dell'Uniun sogn Rafael a Lucerna, descriver meglier la veta e l'influenza de siu fundatur *Peter Cahenzly*, in patriot romontsch, che leva cun sia premura megliurar las condiziuns de viadi e de nova dimora. Cunzun il traffic d'emigrants e las relaziuns de viadi da Le Hâvre via America en con-

nex cun gruppas tudestgas che tschercavan leuvi la libertad religiosa els onns 60 dil 19. tschentaner, vegnan menzionadas en tut lur tragica. Senza siu vuler e sia cuolpa ei Peter Cahenzly vegnius malcapius ell'America en sia lavur de pionier emigratori. Sia acziun ei enconuschenta sut il num *Cahenzlysmus*.

L'ogn. Ind. Riefkaltun - L'ogn. 6.

La skizza geografica sura reproducida ei ina dellas numerusas che P. P. a Spescha ha fatg sin ses viadis ella muntogna. Cheu setract'ei dil Crispalt cun sias numerusas tschemas. Spescha numerava ed alfabetisava sias cartas conscienziusamein, indicond en ses manuscrets ils numbs geografics. El era en siu designar fetg critics, e detagliava tenor sias grondas enconuschientschas de nossa tiara e de noss'aulta muntogna. Las tschemas dil fil dil Crispalt cun numeraziun 1—9 fuorman al nord il sparta-auas denter Rein e Reuss. Mira la reproducziun dils terms geografics 1—18 ed era a—o en Radioscola, Annada XI, Cudischet 1, 1966, p. 9.